

Slobodan Zečević
Filozofski fakultet
Nikšić

PRIVREDNA ETIKA KAO SOCIJALNI KAPITAL

ECONOMIC ETHIC AS SOCIAL CAPITAL

ABSTRACT The paper presents the different conceptions of social capital and economic ethic, emphasises their main features and points out their necessary connection. Economic ethic is understood as the constitutive element of the social capital and stresses the necessity of their mutual research.

Key words: social capital, economic ethic, norms, social network

APSTRAKT U radu se prikazuju različita shvatanja socijalnog kapitala i privredne etike, izdvajaju njihove osnovne karakteristike i ukazuje na njihovu nužnu povezanost. Privredna etika se shvata kao sastavni dio socijalnog kapitala i naglašava neophodnost njihovog zajedničkog istraživanja.

Ključne riječi: socijalni kapital, privredna etika, norme, društveni odnosi

Socijalni kapital i privredna etika su pojmovi koji se u novije vrijeme u sociologiji, ali i u drugim društvenim naukama, sve češće koriste i oko čijih preciznih značenja ima nesaglasnosti, različitih shvatanja i tumačenja. Zbog toga je najprije potrebno razmotriti njihova značajnija shvatanja, određenja, definicije i sl.

Pojam socijalni kapital početkom 90-ih godina 20. vijeka dobija veliku popularnost u društvenim naukama, naročito u sociologiji i ekonomiji. Jedan od važnijih razloga za to je u uviđanju da moderna društva sve više gube karakter zajednice i da ih to dezintegriše. Socijalni kapital svoju aktuelnost duguje činjenici da moderna društva stvaraju socijalnu diferencijaciju i raslojavanje koje „ide u progresivnom smjeru, to jest do potpune usamljenosti pojedinca u liberalno-pravnom smislu“ (Vukićević, 2005 : 143). Značaj zajednice i onoga što ona pruža pojedincu (podrška, pomoć, priznavanje, povjerenje, osjećaj pripadnosti i povezanosti, ljubav itd.) nameće se kao važna komponenta u razvoju modernih društava, a upravo o tome govori socijalni kapital.

Iako ideja nije nova i na različite načine može da se poveže sa učenjima iz 18. i 19. vijeka i autorima kao što su Tokvil (Tocqueville), Mil (Mill), Tenis (Tönis), Dirkem (Durkheim), Veber (Weber), Lok (Lock), Ruso (Rousseau) i Zimmel (Simmel), sam pojam socijalni kapital prvi put se pominje tek na početku 20. vijeka. Godine 1916. prvi je pojam socijalnog kapitala upotrebio L. Dž. Henifen (L. J. Hanifan), državni inspektor seoskih škola u Zapadnoj Virdžiniji, čime je htio da naglasi značaj participacije šire zajednice u poboljšanju performansi škole. Henifenovo uvođenje pojma socijalnog kapitala nije izazvalo

nikakve komentare u naučnom svijetu i 40 godina ga niko nije upotrebljavao. Tek 1956. kanadski sociolozi Dž. Sili (J. Seeley), A. Sim (A. Sim) i E. Luzli (E. Loosley) nezavisno iznova otkrivaju pojam da bi njime opisali društvenu poziciju skorojevića u suburbanom stanovništvu. Dž. Džejkobs (J. Jacobs) 1961. godine pojam koristi da bi opisao komšijske veze u gradovima, dok ga G. Luri (G. Loury) 1977. primjenjuje u kontekstu društvenog nasljedstva ropstva. E. Šliht (E. Schlicht) 1984. godine upotrebljava pojam socijalnog kapitala da bi naglasio utjelotvorenost ekonomskih resursa u društvenim odnosima. Početkom 80-ih godina P. Burdje (P. Bourdieu) teorijski precizira pojam socijalnog kapitala razlikujući ga od ekonomskog i kulturnog, smatrajući ga individualnim resursom koji vrši multiplikacijski efekat na ekonomski i kulturni kapital i povećava nejednakosti u društvu. Dž. Koleman (J. Coleman) sredinom 80-ih godina istražuje stopu prekida školovanja u javnim i privatnim školama u SAD i kao razlog niže stope u privatnim školama navodi viši socijalni kapital kojim raspolažu učenici. Sa radovima R. Patnama (R. Putnam) iz 1993. i 2000. godine socijalni kapital postaje omiljena tema u mnogim radovima sociologa i drugih istraživača društvenog života. Za razliku od Burdjea i Kolemana, Patnam socijalni kapital shvata prvenstveno kao javni resurs. Rast interesovanja rezultirao je stvaranjem različitih shvatanja i definicija socijalnog kapitala od kojih se u stručnoj literaturi često navode sljedeće:

<i>Autori</i>	<i>Definicije Socijalnog kapitala</i>	<i>Eksterne vs interne</i>
Bejker (Baker)	(...) resurs koji akter derivira iz specifičnih socijalnih struktura i zatim upotrebljava da postigne svoje interese; nastaje i kreira se uslijed promjena u međusobnom odnosu više aktera; (1990, 619).	eksterne
Belivu, O'Rejli, Vejd (Belliveau, O'Reilly, Wade)	(...) lična mreža individue i elitna institucionalna povezanost (1996, 1572).	eksterne
Burdje	(...) agregat aktualnih ili potencijalnih resursa koji su povezani sa imanjem trajne mreže više ili manje institucionalizovanih odnosa međusobnog poznavanja ili priznavanja (1986, 248). (...) pojam koji se sastoji iz socijalnih obaveza ('konekcija'), a koji je u određenim uslovima promjenjiv u ekonomski kapital i koji može biti institucionalizovan u formi plemstva, uzvišenosti (1986, 243).	eksterne
Burdje, Vakan (Wacquant)	(...) suma resursa, aktualnih ili virtuelnih, koji nadolazi individui ili grupi posjedovanjem trajne mreže više ili manje institucionalizovanih odnosa međusobnog poznavanja ili priznavanja (1992, 119).	eksterne
Boksmán, De Grant, Flep (Boxman, De Grant, Flap)	(...) broj ljudi za koje se može očekivati da obezbijede podršku i resurse koje imaju na raspolaganju (1991, 52).	eksterne

Bart (Burt)	(...) prijatelji, kolege i opšti kontakti kojima ljudi dobijaju mogućnosti da upotrebe finansijski i ljudski kapital (1992, 9). (...) brokerske mogućnosti u mreži (1997, 355).	eksterne
Nok (Knoke)	(...) 'proces kojim socijalni akter kreira i mobilizuje svoje mreže-veze sa i između organizacija da bi postigao pristup izvorima drugih socijalnih aktera' (1999, 18).	eksterne
Port (Portes)	(...) sposobnost aktera da osiguraju korist putem članstva socijalnih mreža ili drugih socijalnih struktura (1998, 6).	eksterne
Brem, Ran (Brehm, Rahn)	(...) mreža kooperativnih odnosa između građana koja olakšava odluku o problemima kolektivne akcije (1997, 999).	interne
Koleman	(...) socijalni kapital je definisan svojim funkcijama. To nije pojedinačan entitet, već varijetet različitih entiteta koji imaju dvije zajedničke karakteristike: svi se sastoje od socijalne strukture, i svi olakšavaju određene akcije individua koje su unutar strukture (1990, 302). (...) sposobnost ljudi da unutar grupa ili organizacija rade zajedno u zajedničku svrhu (1995, 10).	interne
Fukujama (Fukuyama)	(...) socijalni kapital može biti definisan kao postojanje određenog skupa neformalnih vrijednosti ili normi koje postoje među članovima grupe a koje dozvoljavaju kooperaciju među njima (1997).	interne
Inglehart (Inglehart)	(...) kultura povjerenja i tolerancije, u kojoj postoji široka povezanost dobrovoljnih asocijacija (1997, 188).	interne
Port, Zenzenbrener (Portes, Sensenbrenner)	(...) ona očekivanja za akciju unutar kolektiva koja utiču na ekonomske ciljeve i ponašanja njegovih članova kako to zahtijeva postavljeni ekonomski cilj, čak i kada ova očekivanja nisu usmjerena prema čisto ekonomskoj sferi (1993, 1323).	interne
Patnam	(...) karakteristike socijalne organizacije kao što su povezivanje, norme, i socijalno povjerenje koje olakšava koordinaciju i kooperaciju za međusobnu korist (1995, 67)	interne
Tomas (Thomas)	(...) 'ona volunтарistička sredstva i procesi razvijeni unutar civilnog društva koji promovišu razvoj kolektiva u cjelosti' (1996, 11).	interne
Luri	(...) socijalni odnosi koji se prirodno dešavaju među osobama i koji promovišu ili potpomažu sticanje vještina i osobina vrednovanih na tržištu... jedna ostavština koja može biti značajna kao finansijski legat u objašnjavanju održavanja nejednakosti u društvu (1992, 100).	oba tipa
Napiet, Gosal (Nahapiet, Ghoshal)	(...) suma aktualnih i potencijalnih resursa utkanih u, dostupnih kroz, i izvedenih iz mreže odnosa koje posjeduje bilo individua bilo neka socijalna jedinica. Dakle, socijalni kapital uključuje oboje i mrežu i imovinu koja može biti mobilizovana putem pomenute mreže (1998, 243).	oba tipa
Penar (Pennar)	(...) mreža socijalnih odnosa koji utiču na individualno ponašanje a time i na ekonomski rast ili razvoj uopšte (1997, 154).	oba tipa

Šif (Schiff)	(...) skup elemenata socijalne strukture koji utiču na odnose među ljudima, i koji su razlog produktivnosti i/ili utilitarnosti funkcija (1992, 160)	oba tipa
Vulkok (Woolcock)	(...) informacija, povjerenje i norme reciprociteta koje su svojstvene ili sadržane u nekoj socijalnoj mreži veza (1998, 153).	oba tipa

U tabeli, eksterne definicije se primarno fokusiraju na relacije koje akter uspostavlja sa drugim akterima, a interne na one koje se fokusiraju na strukturu odnosa između aktera i kolektiviteta, dok treći tip definicija uključuje oba pristupa (Adler & Kwon, 1998: 91–92). Razlike koje postoje u definisanju socijalnog kapitala proističu iz specifičnosti same njegove prirode i kompleksnosti njegove konceptualizacije i operacionalizacije. Zbog toga će izbor definicije zavisiti od konkretne naučne discipline, nivoa istraživanja i konteksta. Prema datim definicijama i klasifikaciji možemo zaključiti da je socijalni kapital smješten na individualnom i kolektivnom nivou, pri čemu pod kolektivom možemo da podrazumijevamo sve – od neformalnih grupa, formalnih organizacija i institucija do zajednice, etničke grupe, pa i nacije. Drugim riječima, socijalni kapital je smješten na mikro (individualnom), mezo (grupnom) i makro (društvenom) nivou. Na mikro nivou govorimo npr. o povezivanju pojedinaca, razumijevanju među njima, o srodničkim odnosima, na mezo nivou govorimo o organizacijama, pravilima i zakonima kojima je uređen poredak unutar njih i o članovima koji čine određenu organizaciju, dok na makro nivou govorimo o simbolički i spiritualno uzvišenim zajednicama (npr. religija, nacija), etici i vjеровanjima.

Konceptualizacije socijalnog kapitala rezultirale su stvaranjem različitih tipologija, među kojima se posebno izdvajaju one koje govore o *strukturnom* i *kognitivnom socijalnom kapitalu*, i one koje govore o *spajanju ili povezivanju (bonding capital)* i *premoštavanju (bridging capital)*. Strukturnalna forma socijalnog kapitala omogućava i olakšava kolektivnu akciju utemeljivanjem društvenih uloga i socijalnih mreža koje sadrže pravila, procedure i prethodna dostignuća. Kognitivna forma socijalnog kapitala uključuje zajedničke norme, vrijednosti, stavove i vjеровanja, koji čini ljude sklonima međusobno korisnoj kolektivnoj akciji. Pod socijalnim kapitalom koji spaja i povezuje (*bonding capital*) podrazumijeva se horizontalno povezivanje prije svega između jednakih individua unutar iste zajednice, eventualno između individua bliskih socijeteta. *Bonding*-kapital posebno doprinosi identifikaciji individue sa socijetetom i boljoj socijalnoj klimi, što doprinosi efikasnijem donošenju i odluka i njihovom sprovođenju. S druge strane, socijalni kapital koji premoštava (*bridging capital*) ukazuje na vertikalno uspostavljanje odnosa između pripadnika različitih, međusobno distanciranih i udaljenih socijeteta. *Bridging*-kapital predstavlja sposobnost priznavanja i tolerancije drugih socijeteta i zajednica, ali takođe ukazuje na nedostatak povjerenja (upor. Claridge 2000).

Da bi se opisao socijalni kapital mogu se istaknuti njegova glavna obilježja objedinjena u formuli TNT (*ties, norms, trust* = veze, norme, povjerenje).

Veze označavaju individualno umrežavanje prisutno svugdje u društvu ali zbog svoje haotičnosti i egoističnosti često nepouzdana i u krizama potencijalno destruktivno. *Norme* kao što su običaji, pravila ili snažne obaveze obezbjeđuju čvrsto uređenje i od socijalnih mreža stvaraju socijetete. *Povjerenje* daje veza-ma toplinu, a normama snagu. Ova tri osnovna obilježja ili kvaliteta u sadejstvu čine socijalni kapital (upor. Gehmacher 2004).

Za razliku od socijalnog kapitala, pojam privredne etike drugačije je oformljen i iako sve prisutniji u istraživanju društvenog života, naročito njegovog ekonomskog dijela, nema posebnu popularnost. Misao o povezanosti etike i ekonomije susrećemo još kod Aristotela, mnogo kasnije u djelima Adama Smita, da bi pojam privredne etike u društvenu, posebno, sociološku misao početkom 20. vijeka uveo Maks Veber istražujući uticaj religije na privredni život.

Kao i pri određivanju i definisanju pojma socijalnog kapitala, tako i u određivanju i definisanju pojma privredne etike postoje različiti pristupi i shvatanja. Nesporazumi oko shvatanja pojma privredna etika odnose se prije svega na pitanja da li se radi o svojevrsnoj etičkoj teoriji ili doktrini, ili o posebnom društvenom fenomenu koji značajno utiče na privredni život i ukupni razvoj društva. U prvom slučaju privredna etika je predmet određene filozofske etike, odnosno poddisciplina primijenjene etike i unutar nje oblast socijalne etike, dok je u drugom slučaju specifičan proizvod društvenog života i time predmet društvenih nauka, posebno sociologije.

U centru pažnje privredne etike kao etičke discipline nalaze se pitanja dobrog i ispravnog privrednog ponašanja i djelovanja. Pošto se dobro i ispravno ponašanje i djelovanje ispoljava kroz običaje i moralna pravila, privredna etika, odnosno etika predstavlja refleksiju o etosu (običaj) i moralu (pravila i norme). Privredna etika kao filozofska disciplina se kritički odnosi prema zasnivanju običajnih i moralnih uvjerenja važnih za privredno ponašanje i djelovanje. Kao i svaka filozofska etika, i privredna etika pokušava da utvrdi apsolutna značenja i važenja. Sličan pristup kao i filozofska etika ima i teološka etika jer i ona pokušava da otkrije apsolutna značenja i važenja ponašanja i djelovanja. Razlika je u tome što teološku etiku određuje dogmatsko učenje određene teologije. U tom smislu religijska teologija se kroz svoju teološku etiku i socijalno učenje bavi pitanjima bogougodnog privređivanja. Filozofska i teološka etika nastoje da otkriju/stvore idealnu sliku ljudskog ponašanja i djelovanja, a to u smislu privredne etike predstavlja idealnu sliku privrednog ponašanja i djelovanja.

Sociološki pristup izučavanju privredne etike ponajbolje opisuje M. Veber kada objašnjava šta podrazumijeva pod privrednom etikom jedne religije: „U obzir ne dolazi etička teorija teoloških kompendija, koja služi samo kao (pod određenim okolnostima, svakako, važno) sredstvo saznanja, nego *praktični podsticaji za delanje*, utemeljeni u psihološkim i pragmatičkim povezanostima religija“ (Veber, 1997 : 195). Za Vebera privredna etika ne znači samo ni najprije etičke teorije i doktrine teoloških spisa zato što u ljudima nužno ne izaziva psihološke motive za određeni tip ponašanja. „U centru Veberove analize je bio prvenstveno onaj tip etike na kojem je religiozni kontekst kao cjelina (na pri-

mjer, sadržaj i sredstva spasenja) utemeljio psihološke sankcije, i to samo ukoliko ove sankcije djeluju i u smjeru u kom djeluju, što je ponekad bilo sasvim različito od teoloških doktrina.“ (Buss, 1989, 236). Ovdje se jasno prepoznaje pristup koji sociologija ima u istraživanju društvenog života, a koji se ne sastoji u ideološkoj analizi onoga šta treba da bude (kao što to čini filozofska etika) već onoga šta jeste, šta je dato, onoga što Dirkem naziva društvenom činjenicom. U tom smislu ovdje treba shvatiti i pojam privredne etike. Privredna etika je društvena činjenica, proizvod društvenog života, nastao u nekom socijetetu koji kao takav vrši uticaj na druge društvene pojave i procese.

U drugoj polovici 20. vijeka pojam privredne etike, pod uticajem globalizacionih procesa, sve češće se koristi u kontekstu nauke o privređivanju, u ekonomskim naukama, gdje predstavlja jednu disciplinu, odnosno interdisciplinarno područje. Ova disciplina se razvila u SAD pod nazivom "poslovna etika" (business ethic) i cilj joj je da poveže etičko djelovanje i profit. Tvrdi se da su poslovanje i preduzetništvo koje čini dobro manje podložni krizama i raspoložu boljom javnom reputacijom. Maksimalna tog pristupa glasi: „To be ethical because it is profitable is not ethical. But to be ethical is profitable.“ Ovdje se privredna etika shvata prvenstveno kao sredstvo ekonomske efikasnosti i povećanja profita.

* * *

Finansijski kapital (gotovina, ušteđevina u banci, krediti, imovina itd.) i humani kapital (osobine pojedinca, zdravlje, inteligencija, obrazovanje, radno iskustvo itd.) bez socijalnog kapitala (interpersonalna, unutargrupna i intergrupna mreža odnosa) ne mogu da se efektiviraju, odnosno socijalni kapital omogućava da se finansijski i humani kapital realizuju na određeni način ili uopšte ne realizuju. Bez socijalnog kapitala, finansijski i humani bi predstavljali „mrtvi kapital“. Na koji će način biti realizovan finansijski i humani kapital zavisi od kvantiteta i kvaliteta, razvijenosti socijalnog kapitala.

S druge strane, privredna etika, shvaćena sa stanovišta društvenih nauka, posebno sociologije, predstavlja proizvod društvenog života koji vrši presudan uticaj na privređivanje. U zavisnosti od toga kako neko društvo vrednuje privrednu djelatnost u cjelini kao i neke njene oblike, biće moguć i odgovarajući privredni razvoj.

Privredna etika nekog društva, zajednice, grupe i sl. predstavlja njihov proizvod i svojevrsan kapital kojim oni raspolažu, a taj kapital jeste važan dio socijalnog kapitala. Norme i pravila ponašanja sadržana u privrednoj etici neke zajednice determinišu načine uspostavljanja odnosa između članova kao i mogućnost stvaranja povjerenja. Kvalitet i kvantitet socijalnog kapitala nije moguće utvrditi bez poznavanja privredne etike datog socijeteta. Zbog toga bi svako istraživanje socijalnog kapitala neke zajednice/društva trebalo započeti prethodnim istraživanjem njihove dominantne privredne etike.

L i t e r a t u r a

- Adler, P. & S-W. Kwon (1998) „Social Capital: The Good, the Bad and the Ugly“, u: E. L. Lesser (ed.), *Knowledge and social capital: Foundations and applications*, Boston, Ma.: Butterworth Heineman
- Baker, W., (1990) „Market Networks and Corporate Behaviour“, *American Journal of Sociology* 96, 589–625.
- Belliveau, M. A, C. A III O'Reilly, and J. B Wade, (1996) „Social Capital at the Top: Effects of Social Similarity and Status on CEO Compensation“, *Academy of Management Journal* 39, 1568–1593.
- Bourdieu, P., & L. P. D. Wacquant, (1992) *An Invitation to Reflexive sociology*, Chicago: University of Chicago Press
- Bourdieu, P., (1986) „The Forms of Capital“, u: John G. R., (ur.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*, New York: Greenwood Press, 241–258.
- Boxman, E. A. W, P. M De Grant & H. D Flap, (1991) „The Impact of Social and Human Capital on the Income Attainment of Dutch Managers“, *Social Networks* 13, 51–73.
- Brehm, J. & W. Rahn, (1997) „Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital“, *American Journal of Political Science* 41, 999–1023.
- Burt, R., (1992) *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge: Harvard University Press.
- Burt, R., (1997) „The Contingent Value of Social Capital“, *Administrative Science Quarterly* 42, 339–365.
- Buss, A., (1989) „The Economic Ethics of russian-orthodox Christianity: part I“, u: *International sociology*, vol. 4, No 3, 235–258.
- Claridge, T. (2000), *Social Capital*, <http://www.gnudung.com/>
- Coleman, J. S., (1990) *Foundations of social theory*, Cambridge: Harvard University Press
- Fukuyama, F., (1995) *Trust : the social virtues and the creation of prosperity*, London: Hamish Hamilton
- Fukuyama, F., (1997) „Social capital and the modern capitalist economy: Creating a high trust workplace“, *Stern Business Magazine* 4.
- Gehmacher, E., (2004) *Sozialkapital Basisinformationen*, <http://www.dorfwiki.org/wiki.cgi?DorfErneuerung/MethodenZurEvaluierung/SozialKapital/SozialkapitalBasisinformationen>
- Hanifan, L. J. (1916) „The rural school community center“, u: *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67: 130–138.
- Inglehart, R.. (1997) *Modernization and post-modernization: cultural, economic and political change in 43 societies*, Princeton: Princeton University Press
- Knoke, D., (1999) „Organizational networks and corporate social capital“, u: S. Gabbay, M. (ur.), *Corporate Social Capital and Liability*, Boston: Kluwer, 17–42.
- Loury, G., (1992) „The economics of discrimination: Getting to the core of the problem“, *Harvard Journal for African American Public Policy* 1, 91–110.
- Nahapiet, J. & S. Ghoshal, (1998) „Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage“, *Academy of Management Review* 23: 242.

- Pennar, K., (1997) „*The tie that leads to prosperity: The economic value of social bonds is only beginning to be measured*“, *Business Weekly*, 153–155.
- Portes, A. & J. Sensenbrenner, (1993) „Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action“, *American Journal of Sociology* 98, 1320–1350.
- Portes, A., (1998) „Social capital: its origins and applications in modern sociology“, *Annual Review of Sociology* 24, 1–25.
- Schiff, M., (1992) „Social capital, labour mobility, and welfare: The impact of uniting states“, *Rationality and Society* 4.
- Thomas, C. Y., (1996) „Capital markets, financial markets and social capital“, *Social and Economic Studies* 45, 1–23.
- Veber, M., (1997), *Sabrani spisi o sociologiji religije*, tom I, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Vukićević, S., (2005), *Sociologija (filozofske pretpostavke i temeljni pojmovi)*, Filozofski fakultet Nikšić i Plato, Nikšić, Beograd.
- Woolcock, M., (1998) „Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework“, *Theory and Society* 27, 151–208.